

NEMZET ÉS KISEBBSÉG AZ EURÓPAI UNIÓBAN

BANGÓ JENŐ

Az etno-kulturális identitástól a regionális identitásig: a belgiumi német közösség fejlődése

A belgiumi német közösség témájának tárgyalásakor több, gyakran pontatlanul alkalmazott, illetve kevésbé ismert és használatos fogalmat kell meghatározni a téma megértése érdekében. Szükségszerű, hogy a kisebbség, a közösség, az autonómia és a föderalizmus fogalmait is tárgyaljuk. Előljáróban megpróbálom kissé részletesebben körülírni a címben említett etno-kulturális identitást. Az *etno* szócska a népi, genetikai leszármazási azonosság kérdését veti fel, vagyis azt, hogy külső, fizikai jelekből – tehát vizuálisan – is megállapítható-e egy bizonyos emberi nagycsoport hova-, illetve egymáshoz tartozása, illetve más csoportoktól való különbözősége. Ez az európai népeknél az évezredek folyamán bekövetkezett keveredés következtében nehezen, vagy alig határozható meg. Ha azonban ezt a gyengén identifikálható másságot/azonosságot kulturális jelekkel vetjük össze – melyek közül legfontosabb a nyelv – akkor beszélhetünk olyan identitásról, amely egy bizonyos *területen* élő lakosság jellegzetessége lehet. Ha a fenti kulturális jelekhez egy történelmi és gazdasági összetartozás kollektív érzése is járul, akkor nyílik út a *regionális* fejlődés felé.

Az identitás meghatározásai

Mindenekelőtt különbséget kell tennünk személyes, individuális identitás és kollektív, illetve csoportidentitás között. Az első esetben inkább a pszichológia hivatott véleményt mondani. Nagyon érdekes például a Krappmann-féle¹

¹ Krappmann, Lothar: *Soziologische Dimensionen der Identität. Strukturelle Bedingungen für die Teilnahme an Interaktionsprozessen*. Klett-Cotta: Stuttgart, 1982.⁶

személyes „balancierende Identität”, amelyet két pólus között ide-oda hintázó, ingázó azonosságként írhatnánk le. Bizonyos történelmi helyzetekben ezt a csoportidentitásnál is megfigyelhetjük. Gondoljunk csak a Kádár-rendszer „második társadalmára”, vagy esetünkben a belgiumi németiség önonazonosságának meghatározására: németbelga vagy belganémet. Különbséget kell tenni azonban e között az „ingázó” (balanszírozó) és a kettős identitás között. Az ingázó identitás úgy írható le a legjobban, hogy a személy alkalmanként váltogatja, a helyzettől függően, önonazonosságát. Ezzel szemben a kettős identitás esetében a személy a helyzettől és az alkalomtól függetlenül kitart tudatosan vállalt kettőssége mellett. A kettős identitás klasszikus etnikai-állami kettős kötődési formája lazulóban van. „Az állammal mint szülőhazával, szülőfölddel szintén egyre kevesebben azonosulnak, „helyette a szűkebb pátria, régió, település jelenti a szülőföldet, a hazát”.² Az egyén vagy a csoport kialakíthat több lehetséges stratégiát, amelyek mindegyike más-más összetételű identitást eredményez. Ezeknek a stratégiáknak biográfiai változatai is lehetségesek, sőt, sok esetben felválthatják egymást. Az *asszimiláció* az eredeti kulturális jegyek elvesztését jelenti, kettős identitás esetén pedig „az egyén vagy csoport az eredeti kultúráját megtartva átveszi a befogadó társadalom kultúráját is, egyenlő mértékben vannak jelen identitásában többségi és kisebbségi elemek, a kettő egymást harmonikusan kiegészíti”.³ A *disszociatív stratégia* a kisebbségi elemek dominanciájára jellemző. A *marginális stratégia* az egyensúlyozó identitás ellentéte – itt az önmeghatározás átvéődik más, relevánsnak gondolt kategóriákra, pl. a foglalkozásra. Beszélhetünk még a lényegében *negatív identitásstratégiáról*, ahol az egyén vagy a csoport nem tud dönteni, időleges vagy tartós identitásválságba kerül. Említendő a rejtett identitás – bizonyos szituációkban az egyén meggyőződése szerinti identitását nem fedi fel környezete számára, és beszélhetünk még az újra felfedezett identitásról, amikor az etnikai tradíciók újraélesztését tudatosan vállalják, arra büszkéek, és viselkedésüket, kommunikációjukat ez a tény határozza meg.

Az etnikai háttér vizsgálatánál megjegyezhetjük, hogy az etnicitás fogalma legalább olyan nehezen ragadható meg, mint a kultúráé. Ezért olyan fontos az etno-kulturális kifejezés vázlatos körülírása – nem is biztos, hogy ez sikerül –, és semmi esetre sem lezárt, hanem inkább a mozaikszerű diverzitásokat figyelembe véve járulhat hozzá az egység sokféleségének leírásához. Az etnicitás korántsem kulturális vonások halmaza, mely meghatározza a kultúra tagjainak viselkedését, hanem szociális szerep, melyet az egyén saját reflektált vagy reflektá-

² Benyák Mária (szerk): *Az Európai Unió és az etnikai kisebbségek*. Bécs, 2004. 38.

³ Tóth Kinga Dóra: Kiemelkedett cigányok (Gypsy/Travellers) etnikai identitásának jellegzetességei Angliában. *Szociológiai Szemle*, 2004, 2. 58–76, itt: 60.

latlan döntése alapján játszhat bizonyos szituációkban. „Az etnicitás eszköz, melyet az ember praktikus célok megvalósíthatósága érdekében felhasználhat, például elhatárolódhat egyes csoportoktól és azonosíthatja magát másokkal.”⁴ Moerman e meghatározásában nyilvánvalóan közrejátszik a racionális döntés (*rational choice*) felfogása. Az interkulturális megértéssel vagy félreértéssel foglalkozó kutatók többsége nem választja el a kultúra és az etnicitás fogalmát, az utóbbit hagyományos értelemben használja, vagyis olyan jelenségnek tekinti, melynek léte az etnikumot alkotó emberekből és szociális viselkedésüktől független, mintegy felettük áll. „Az etnicitás alkotóelemei ebben az értelemben egy terület, egy történelem, egy nyelv, egy kultúra.”⁵

Tanulmányomban elsősorban az identitás változatairól szeretnék beszélni a szociológus szemszögéből, majd az elmondottakat egy gyakorlati európai példával megvilágítani. Alaptételelem az, hogy az etno-kulturális (kollektív) identitás alapozhatja meg egy népesség autonómiára és regionalitásra való törekvéseit. Az önálló régiók irányában történő fejlődés az Európai Unió társadalompolitikai célkitűzései közé tartozik. Ezzel a politikával az európai identitáskriziseket, melyek sok esetben komoly konfliktusokat okozhatnak (például Korzika és a baszkok esetében), eredményesen lehet kezelni. Az önálló, nemzeti struktúrákat figyelembe nem vevő, elhanyagoló, régiók felé történő fejlődés együtt jár a politikai önállóság követelésével a nemzetállam kötelékében (dél-tiroli példa) vagy az állami önállóság radikális, akár terrorizmus által (az ETA Spanyolországban) is gyakorolt kikényszerítésével.

A csoportidentitást vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a helyi és regionális kultúrákban (melyeket a nyelv, a közös történelem, a szociális komponensek és az etnikum határoz meg a legerősebben) az önállóság kivívására, illetve a csoportidentitás megőrzésére regionális mozgalmak alakultak ki, amelyek a többségi nemzeti központtól „másságukat” mint megőrzendő értéket definiálják. Itt többfajta változat lehetséges: 1) a mozgalomban az etno-kulturális öntudat és az önrendelkezési igény fedik egymást, 2) a kulturális csoportidentitás alárendelt szerepet játszik, helyette a gazdasági faktorok nyomulnak előtérbe, 3) az etno-kulturális csoportidentitás kimagasló szerepet játszik vagy

⁴ Moerman, Michael: Ariadne's thread and Indra's net: reflections on ethnography, ethnicity, identity, culture and interaction. *Research on Language and Social Interaction*, 1993 (26), 1. 93.

⁵ Boromissza Dávid: Az interkulturális félreértés kutatásának fő irányzatai. *Szociológiai Szemle*, 2003, 4. 77.

4) egyáltalán nem játszik szerepet, illetve multikulturális faktorok számítanak, és végül 5) a csoport kulturális identitásából vezeti le létjogosultságát.⁶

A regionális identitás kialakulása nem csak Európában játszik jelentős szerepet. A fejlődő országokban a törzsi, nemzeti és vallási identitás mellett egyre erősebb a regionális városi intellektuális identitás (*regional intellectual communities*), amely megkísérli a globális kultúrát a regionális kultúrával közös nevezőre hozni, vagyis a regionális (bennszülött) hagyományok kiterjesztését a modern városi életmód kreatív elfogadásával összeegyeztetni.⁷

Kisebbség

A kisebbség definíciója komoly, szinte megoldhatatlan szociológiai problémát okoz. Tulajdonképpen lehetetlen egységes, konszenzusra alapuló meghatározást adni. Ezért célravezetőbb egy fogalmi instrumentáriumot felállítani és a tipológiát, illetve a klasszifikálást kiterjeszteni. A kisebbség fogalma a legkülönbözőbb élettípusokra, viselkedésekre és embercsoportokra terjedhet ki: a homoszexuálisaktól a sektásokig, a fogyatékosoktól a bűnözőkig, a dél-tiroliaktól a baszkokig. Ebben az írásban én a nemzeti kisebbséggel foglalkozom.

„A legfőbb vád és félelem a nemzeti kisebbségek kapcsán az, hogy mint minden nemzetnek, a kisebbségi nemzetnek is nem más a végső célkitűzése, mint az önálló állam megteremtése, az elszakadás attól az államtól, amelyben élnek.”⁸

Az ide vonatkozó szakirodalom vizsgálatánál két tendencia mutatkozik. a) A hátrányosságra való utalások (diszkriminálás, kizárás keményebb formában, vagy mellőzések, előítéletek, gúny stb.). Ez szociológiai jellegű látásmód, vagyis nem az egyént, hanem egy közösséget érint. b) A mennyiségre való utalások, melyet általában százalékosan adnak meg, a többségre vonatkoztatva; vagyis: a kisebbség számszerűen kevesebb, mint a figyelembe vett populáció fele. Ez a statisztikai látásmód. A kettő egybevetése hivatott lenne arra, hogy tisztázza a fogalmat, különösen témánkat, a nemzeti kisebbséget, amely általában egy régióhoz kapcsolódik, amelyet egy nyelv és sokszor egy vallás is jellemez, amely eltér a többségtől ugyanabban az államban. A klasszifikálásnál egy sereg

⁶ Duwe, Kurt (Hrsg.): *Regionalismus in Europa. Beiträge über kulturelle und sozioökonomische Hintergründe des politischen Regionalismus*. Lang: Frankfurt am Main, 1987.

⁷ Shils, Edward: *Metropolis and Province in the Intellectual Community*. In: Ugyanó: *The Intellectuals and the Powers and Other Essays*. Chicago UP, 1972. 355–371.

⁸ Hobsbawm, Eric: *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge UP: Cambridge – New York, 1990.

probléma és kérdés merül fel. Hadd említsek csupán néhányat ezek közül: a haza fogalma leszűkül a vidékre, az otthonra, az etnikai öntudat erősebb; a kisebbségek szembesülnek a többség negatív értékelésével; hatalomnélküliség, fejlettebb szolidaritás egymás között; szociális hátrányok, melyek széles skálája a gúnyolástól a genocídiumig terjedhet. „Egy kisebbség különleges etnikai, vallási, kulturális, nyelvi, történelmi, hagyományos, faji, személyi, nemzeti vagy leszármazás szerinti jegyeket (tulajdonságokat) mutat fel, vagy ezek kombinációit, amelyek a lakosság többségétől ugyanabban a társadalomban elütnek.”⁹

Európában jelenleg több mint háromszáz nemzeti kisebbség található, összesen mintegy 100.000.000 polgárral. Tehát minden hetedik európai valamilyen nemzeti kisebbséghez tartozik. A kisebbségek ilyen nagy tömege egyszerre jelent konfliktuslehetőséget és esélyt is. A jelenlegi európai politikai gyakorlat azt tanítja, hogy egy hatékony kisebbségvédelem az egyetlen mód arra, hogy a meglévő konfliktusokat kulturális gazdagodássá változtassuk át. Az autonómia által a kisebbségek legitimált törvényhozó és végrehajtói szervezeteket kapnak, amelyek meghatározott, saját felségjogi kompetenciákkal rendelkeznek. Az autonómiák vonatkozhatnak bizonyos, a kisebbség által lakott területekre (mint territoriális vagy lokális autonómiák), vagy, amennyiben a kisebbség szétszórva él, az egyes személyekre.

A belga nép nem ismert kisebbséget határain belül. A délnyugati országrészt vallonok lakják, az északkeletit pedig flamandok. Az ország közepén, Brüsszelben, a fővárosban, eredetileg flamandok laktak, többségük azonban az évszázadok során elfranciásodott – illetve, egy idegeneknek nehezen érthető helyi dialektust beszél, keverve a francia és a holland nyelvet. Két nemzet lakta tehát, mindegyik saját nyelvével, illetve dialektusával, de közös történelmi, kulturális és gazdasági háttérrel. A nem hivatalos kisebbséget létrehozó folyamat csak sokkal később, a független belga királyság megalakulásakor indul el. A franciául beszélő polgári réteg háromszoros uralmat gyakorolt: gazdasági, politikai és kulturális síkon a többségi flamandokon, így ezek, ellentmondásos módon, az első nem hivatalos „kisebbség” lettek saját hazájukban.

Belgium, mint liberális parlamentáris demokrácia, modern iparosodó államként indult Európa 19. századában. Megalakulásakor Kelet-Belgium – ahol a németek laktak – még Poroszországhoz, illetve a német császársághoz tartozott. A kétnyelvűséget eleinte nem tekintették veszélynek az egységes államra nézve. Más kettősségek veszélyeztették kezdetben az egységnek gon-

⁹ Kraas-Schneider, Frauke: *Bevölkerungsgruppen und Minoritäten. Handbuch der ethnischen, sprachlichen und religiösen Bevölkerungsgruppen der Welt*. Steiner: Stuttgart, 1989. 49.

dolt és megalkotott államot: 1) A katolicizmus és a liberalizmus kettőssége különösen az iskolapolitika és a nevelés terén bizonyult veszélynek. 2) A tőke és a munka kettőssége (kapitalisták és munkások) jellegzetes volt a korai kapitalizmus fejlődésére. Egyrészt gazdag burzsoázia (francia anyanyelvűek vagy elfranciasodott flamandok) – másrészt elszegényedő (főleg flamand nyelvű) munkásság álltak szemben egymással. 3) Megjelenik továbbá a flamandok és vallonok kettőssége, ellentéte, melyet a vallon dominancia kihívása eredményezett. Végül is a nyelvkérdés lett az együttélés fő problémája. A francia nyelv dominált – ez volt tulajdonképpen az ország „hivatalos” nyelve. Az északi tartományokban a flamand nyelv – mely a holland nyelvtől helyesírásban nem lényegesen, inkább kiejtés szempontjából tér el – a nép dialektusa volt. A flamandok a „nemhivatalos kisebbség” szerepét töltötték be – a lakosság számát illetően azonban már régen a többséget képezték.

A németül beszélők területét az első világháború után annektálták, így a németek lettek az első hivatalos belga kisebbség. Egy „népszavazáson” – a húszas években – a lakosok a Belgiumhoz tartozás mellett döntöttek. A történészek elismerik, hogy ezt a döntést burkolt, vagy nyílt fenyegetések kényszerítették ki. A versailles-i békeszerződésen a belgák többek között avval érveltek, hogy ez a gyéren lakott, mocsaras, erdős fennsík stratégiai szempontból fontos számukra – innen tudnák védeni az országot egy újabb német támadás ellen. Korabeli német újságírók gúnyosan jegyezték meg, hogy a mocsárban leragadtak volna azok a messze hordó ágyúk, melyek egészen Kölnig tudtak volna löni.

Hosszú és keserves út vezetett a „kényszerkisebbségtől” (*Zwangsminderheit*) napjaink „államalkotó nemzetéig” (*staatstragende Nation*). A második világháború alatt a területet visszacsatolták a hitleri Németországhoz. A szövetségesek győzelme után kezdődő megtorlás évekig tartott. Csak a hetvenes években alakult meg a Német Kultúrközösség Tanácsa az alkotmányos reformok vonzataként, melyek már a hetvenes évek vége felé kezdetüket vették. Belgium föderális struktúrát kapott. A kelet-belgiumi kisebbség immár nyelvi közösség, csakúgy, mint a francia anyanyelvűek és a flamandok. Belgiumban három hivatalos nyelv létezik – a hatóságoknak elvben kötelező e három nyelv valamelyikén kiállítani a hivatalos dokumentumokat, igazolványokat. Az országot tehát három közösség (flamand, vallon és németajkú), három régió (Flandria, Vallonia és Brüsszel) és tíz tartomány (provincia) alkotja. A német nyelvterület közösség, de nem régió – a vallon régióhoz tartozik. Négy nyelvterületet ismer az adminisztráció – ez különösen a nyelvhasználat és az oktatás szempontjából jelentős – a hollandot, a franciát, Brüsszel főváros két-

nyelvű (francia és holland) területét és a németet. A régió, nyelvközösség és nyelvterület közti különbségtétel nem könnyű, mert ezek nem mindenben fedik egymást. A brüsszeli kétnyelvű terület ugyan külön régió – de itt mind a francia, mind a holland nyelvközösség kompetenciákat vindikál magának. Különösen komplikált a helyzet a német nyelvterület és nyelvközösség számára, hisz a nyelvterület része a vallon régiónak. A federális regionális struktúra például még nem szüntette meg a volt egységes belga állam provinciáit és kantonjait (megyéit és járásait).

A német anyanyelvű belga állampolgár a négy nyelvterület (*Sprachgebiet*) legkisebbikén lakik, a vallon régió liège-i provinciájában a verviers-i kerület-hez tartozik.

A közösség fogalma

A közösség (*communitas*) Ferdinand Tönnies óta a társadalomalkotás második fogalma a társadalom (*societas*) mellett. A fogalompár tárgyalására részleteiben nem térek ki, hanem közvetlenül a belga szociális valóságra utalok. Beszélhetünk sorsközösségről (a mai Belgium lakosainak közös sorsáról) és akaratközösségről (az együttélés akaratáról). A sors- és az akaratközösség már egy olyan belga identitást jelzett, amelynek kulturális, gazdasági és vallási sajátosságai megkülönböztethetők a francia és a holland határos kultúráktól és országoktól.

A belgiumi Németnyelvű Közösség mai területe történetének kiindulópontja az 1815-ös bécsi kongresszus. Azon ítélték ugyanis oda az úgynevezett keleti belga kantonokat – Eupen, Malmedy és Sankt-Vith – a porosz királyságnak. Volt azonban egy kivétel: a Semleges-Moresnet területe, a mai Kelmis. A cinkpátban gazdag terület először porosz-holland, majd 1830-tól porosz-belga kettős közigazgatás alá került. Az első világháború után a keleti kantonok és Semleges-Moresnet a versailles-i szerződés értelmében jóvátelként Belgiumhoz kerültek. 1940-ben újabb változás történt, amikor Hitler Belgiumba bevonult és a területet annektálta. A második világháború után a keleti kantonok (Eupen, Malmedy, Sankt-Vith) végleg Belgiumhoz kerültek. A Meuse-Rajna EU-régióba és a növekvő Európába beágyazott Németnyelvű Közösség ma már mint nyitott, dinamikus határvidékként határozza meg önmagát. Kereken 70.000 németajkú belga él itt, német, vallon és holland limburgi szomszédjaikkal. Többnyelvű, multikulturális lakosság, a kultúrák találkozáspontján.

A németajkú közösség kicsinysége ellenére is egyenlő jogokat élvez a másik két nemzetalkotó közösséggel, a vallonokkal és a flamandokkal. Regioná-

lis ügyekben – pl. útépités, nyilvános építkezések, környezetvédelem, energia, erdő- és vízgazdaság – a németül beszélők területe a vallon régió alá tartozik. Az eupeni völgyzáró gát mögött meghúzódó mesterséges tó a vallon városok vízellátását biztosítja. Megvan azonban annak a lehetősége, hogy önálló politikát folytasson, de ehhez a vallon régió beleegyezését kell kikérnie. Évszázadokon keresztül nagyhatalmak között hánykódott; most a vallon-flamand ellentétekkel szemben semleges álláspontot elfoglalva keresi identitását. Azt lehet mondani, hogy jó kapcsolatokat ápol a két másik belga nyelvközösséggel, a szomszédos országok népeivel és intézményeivel. Ezek a kapcsolatok általában bilaterális szerződések útján törvényesülnek.

Föderalizmus

A föderalizmus először teológiai fogalom volt, majd politikai fogalom-má változott. Izrael népe szövetséget köt Istennel a Sinai hegyen. Görög példák is mutatnak érdekszövetségeket, ilyen például az attikai, mely a perzsák ellen irányul. A gondolatot átveszi a középkori korporatizmus, majd az újkorban Althusius viszi tovább. A 18. században Montesquieu a hatalom megosztása (törvényhozói, bírói és kormányzói) mellett a vertikális hatalom megosztásra is gondolt – ide tartozhat a republikanizmus is. A világ első modern szövetségi állama az USA (1776); Tocqueville csodálja az amerikai mintát. Napóleon konföderalizmusa megelőzi Svájcot (1848) és Kanadát (1867). A föderalizmus a demokrácia alap gondolata is, „territoriális önkormányzat és részvétel az állami akarat-képzés (*Willensbildung*) döntésekben, tartós szerződéses kapcsolatokkal”.¹⁰ A föderalizmus elméletében három irányzatot lehet kiemelni: 1) A normatív-kommunikatív irányzat. A közösség és a polgári társadalom a központ, az állam csak eszköz, alulról felfelé történik a fejlődés. A szabadság csak a kulturális sokféleségben növekszik. Civil társadalom alakul ki. A szubszidiaritás elve (ld. a Rerum Novarum és a Quadragesimo Anno című pápai enciklikákat) még erős központi államot akar, korporatista tendenciákat az osztályharc ellen, szolidaritást és a „jó” állam gondolatát. 2) A funkcionális irányzat. Nem értékeli, hanem a politikai integráció és a konfliktus-szabályozás eszköze: az egységet osztva kíván kompromisszumot teremteni, redukálja a komplexitásokat (rendszerelméleti szempontok szerint), a pluralitás és az univerzalitás egyensúlyára törekszik. Nem kisebb-

¹⁰ Berge, Frank – Grasse, Alexander: *Belgien – Zerfall oder föderales Zukunftsmodell? Der flämisch-wallonische Konflikt und die deutschsprachige Gemeinschaft*. Leske + Budrich: Opladen, 2003. (Regionalisierung in Europa, 3.) 30.

ségről beszél, hanem államalkotó nép(részekről). Vitatott azonban, hogy ezt a népek akarják-e. 3) A demokrácielméleti irányzat. A föderalizmus minden esetben a demokrácia erősödését, a többközpontúságot (policentrizmus) és a pluralizációt jelenti.

Ami a föderalizmus motívumait illeti, a kisebbségvédelem és az integrációs politika együtt járnak. A kollektív identitás a régió és a nemzet keretében nyilvánul meg. A regionalizálódás három válfaja különböztethető meg: a) Konzervatív regionalizáció, mely hangsúlyozza a haza fogalmát. b) A forradalmi regionalizáció, amely sokszor terrorizmust alkalmaz. c) A posztmodern regionalizmus, mely a régió pre-politikai, a nemzetétől különböző identitását vallja. Az EU-régiók pedig a transznacionális regionalizmus példái.¹¹ 1991-ben a világ lakosságának 40 százaléka föderális államszervezetben élt. A világon 3500 etnikum él 185 államban – melyekből 170 multietnikus! Föderalizmus és autonómia – mint az „elismerés politikája” – a területileg szervezett igazságosság eszköze abban az értelemben, hogy széles védelmet biztosít a kisebbségeknek és a kollektív identitásoknak.

Belgium 1830-ban mint egységes állam alakult ki – 1970-ben elkezdődött a föderalizálás és 1993-ban föderális állam lett. Már 1960-tól egyre erősebbé vált a nyelv vita. Félő volt, hogy a föderalizáció majd meggyorsítja a szétesést. A regionalizmus végül is – mint disszociatív föderalizmus – a konföderális struktúra felé mutat.

Belgium ma már föderális állam. A németül beszélő közösség ennek egyik alkotóeleme. A „németül beszélő” kifejezés eléggé vitatott. A helyi politikusok kompromisszumként fogadták el, hogy így bizonyítsák lojalitásukat a belga királyság iránt. Tulajdonképpen a belgiumi németek az „utolsó belgák”, mert a többi belga vagy vallon vagy flamand. Azt azonban nem fogadták el, hogy német nyelvű vallonoknak hívják őket. A vidék őslakói ugyanis németek, német eredetűek, akik Belgiumban élnek és nem egyszerűen csak németül beszélő belgák. Ahogy nincs vallonul beszélő belga, hanem csak vallon, aki belga állampolgár, ugyanúgy nincs hollandul beszélő belga sem, csak flamand. Belgának lenni csak útlevél kérdése – külföldön belga csak a belga. Odahaza vallon, flamand, brüsszeli kétnyelvű – vagy éppen német.

A németül beszélő közösség tanácsa (*Rat der deutschsprachigen Gemeinschaft*) a németül beszélő belgák parlamentje. A közelmúltban a tanács már hivatalosan is elnyerte a parlament címet. A tanács tehát törvényhozó testület. Törvényerejű dekrétumokat bocsáthat ki kulturális, oktatási és adminisztrációs

¹¹ Többek közt a disszociációs folyamatok, a nacionalizmus és új „törzsiség” kapcsán ld. Walzer, Michael: *Sphären der Gerechtigkeit. Ein Plädoyer für Pluralität und Gleichheit*. Campus-Verlag: Frankfurt am Main, 1992.

tív személyzeti ügyekben, megválasztja a kormányt, a törvényeket végrehajtó hatalmat, ellenőrzi a kormányt, rezolúciókat és választási intézkedéseket hozhat. Itt található a világ legkisebb parlamentje.

A tanács, illetve parlament 25 közvetlenül megválasztott képviselőből áll. A választásokat öt évenként írják ki, egyidőben az európai választásokkal. Minden belga állampolgár választható, aki a német nyelvterületen él és betöltötte a huszonegyedik életévét. Ezenkívül mindazok a képviselők, szenátorok és provinciális tanácsosok, akik a németül beszélő közösség területén élnek és német nyelven tették le az esküt az alkotmányra, tanácsadói szerepben részt vehetnek a parlament ülésein.

Általában havonta egyszer ülésezik a parlament és betölti törvényhozó funkcióját. Itt születnek meg a dekrétumok és a politikai döntések. A tanács bizottságai előkészítik a döntéseket, melyeket ezeken a nyilvános havi üléseken megvitatnak. A parlament vagy tanács házi bizottsága felelős a parlamenti munka megszervezéséért, az anyagi és személyi ügyekért. A tanács elnöke vezeti le az ülést, vezeti a ház bizottságát és képviseli a tanácsot a nyilvánosság és a közvélemény felé. A tanácselnök, mint egy nem hivatalos államfő, főleg protokolláris funkciókat tölt be.

A tanács kulturális, személyes és oktatási ügyekben hozhat törvényeket. Ezenkívül szabályozhatja a többi belga közösséghez fűződő kapcsolatait, és saját nemzetközi kapcsolatokat is kialakíthat. Például 2002-ben a Magyar Köztársasággal kötött kulturális megegyezést. Törvényei hatályosak a közösség területén és nem vonhatók vissza a föderális parlament részéről, vagy a többi közösségek törvényhozó testülete által. A vallon régió és a németül beszélő közösség között történt megállapodás szerint megilletik a regionális jogok, melyek nem a nyelvi közösségekre, hanem a régiókra vonatkoznak. Ezt azonban külön szerződésben állapítják meg – amely fel is bontható. Nem hozhat azonban olyan törvényt, melyek a nyelvhasználatot szabályozzák a szociális kapcsolatokban, az iskolákban és az adminisztrációban. Ugyanez nem vonatkozik sem a flamand, sem a francia nyelvű közösség tanácsaira.

Mit nevezhetünk olyan „kulturális ügynek”, amelyben a németajkú tanács szabadon dönthet? Ilyen a szépművészet (zene, színház, tánc, képzőművészetek), a fiatal- és felnőttképzés, sport, turisztika, szabadidő, könyvtárak, rádió és televízió, valamint a sajtónak juttatott anyagi támogatás. A „személyes ügyek” magukban foglalják az ifjúságpolitikát, a fiatalkorúak védelmét, a jóléti politikát, a gyermekjólétet, az idősek és fogyatékosok, családok, idegenek morális és financiai megsegítését. Az egészségvédelmi politikai intézkedések kiter-

jednek a kórházi és az otthoni ápolásra, az idősek otthonára, az egészségügyi oktatásra, a betegségek megelőzésére, valamint a börtönre ítélt gondozására.

A nyelvközösség kompetens a nevelés és oktatás minden szintjén – kezdve az óvodai, az elemi- és a középiskoláktól egészen a felsőoktatásig, a szakmai képzésig és a továbbképzésig. Ide tartozik a nevelők, oktatók és tanárok fizetése, az ösztöndíjak, az iskolaépületek karbantartása, az oktatási programok összeállítása, a mezőgazdasági oktatás. A szövetségi állam törvényei szabályozzák azonban a beiskolázás és az iskolakötelesség korát, a tanárok és a tanítók minősítését, valamint nyugdíjigényüket.

A tanács tehát a németül beszélő közösség törvényhozó hatalma. Ezt a hatalmat dekrétumok útján gyakorolja. Törvényei mindenkre érvényesek a német nyelvterületen.

A 2004-es tavaszi választásokon a három párt (szocialisták, liberálisok és a németnyelvű belgák pártja) koalíciót alkotott. Az új kormányt kibővítették egy negyedik miniszterrel. A 71.000 polgárt most négy miniszter fogja képviselni. Első alkalommal kerül be a kormányba egy miniszter a németnyelvű – eddig állandóan ellenzéki párt – küldötteként. A párt követelése, hogy a németnyelvű vidék önálló régió és provincia legyen, utópisztikus. A negyedik miniszter egy fiatal politikusnő, akit a sajtó gúnyosan „alibi-miniszternek” nevez. Őt a liberális párt küldte a kormányba, vagyis a választásokon csak harmadik helyen álló párt két minisztert jelölhetett a négytagú kormányba. A kormány érvelése: több kompetencia több minisztert jelent, és a költségek nem növekednek, mert a miniszteriális hivatalnokok sorában leépítenek. A kabinetek munkatársainak számát 44-ről 38-ra redukálták. A választások után ellenzékbe került keresztény párt továbbra is a legerősebb, szám szerint a legtöbb szavazatot kapta – de első alkalommal ki van zárva a kormányzásból. A németnyelvű párt kapta meg a befolyásos oktatási minisztériumot.

A kormány felelős a törvények végrehajtásáért. Legfontosabb funkcióit négy pontban lehet összegezni: 1) A törvények végleges megszövegezése, 2) ezek gyakorlati végrehajtása, 3) javaslattétel a költségvetésre (minden évben meg kell szavazni a következő év költségvetését), és 4) koordinálni a németül beszélő közösség politikáját. Ez a világ legkisebb kormánya.

A közösség a szövetségi államnak fizetett adóból nyeri bevételeit. A befizetett adók jelentős része dotációként visszakerül a közösséghez. Kis részben bizonyos adófajták és saját források is hozzájárulnak a finanszírozáshoz. Bizonyos keretek között megengedett a kölcsönök felvétele. Mindehhez azonban a tanács előzetes hozzájárulása szükséges.

Az állami reformok gyökerükben nem voltak politikai reformok Belgiumban. Problémájuk az volt, hogy részletenként, mintegy adagolva vezették be őket. A föderalizmus a reformsorozat betetőzése. A flamandok és vallonok szempontjából különböző értelmezések születtek erre nézve. A „belgaság” kétértelmű maradt. Az Expo 1958 nem volt hatással az ország jelenlegi föderális fejlődésére – csak az afrikai gyarmat, Kongó függetlenségére. A kultúrközösségek különbözően fejlődtek. A flamand identitás már kezdetben erősebb volt, mint a vallon. A flamandoknál például a himnusz, a zászló, a nemzeti ünnep azonnal megszületett, míg a vallonoknál identitáskrizis lépett fel: ingadozó vagy kettős identitás, amit csak megerősített a franciákkal (a *grande nation*-nal) közös nyelv, de ugyanakkor a vallon dialektus és az a tény, hogy csaknem száz évig az egységes belga királyság pillére a franciául beszélő polgárság volt (a belga címerjelszava ma is „union fait la force – eendracht maakt macht”, egységben az erő). A külföldiek sokáig azt hitték a francia közösségről, hogy az a franciák belgiumi egyesülete. A politikai életet Mabille professzor, brüsszeli politológus szerint a „pártokrácia” (pártok uralma) formálja – de azért a pártok nem mindenhatóak. A második világháború után Belgium a győztesek oldalán állt, területre nézve kicsiny, de elismert gyarmati és ipari nagyhatalom volt. Vannak Belgiumban is rasszisták, jobb és baloldali szélsőségesek, mind a flamand, mind a vallon részről. Ugyanakkor a politikai döntésekben nagyon sok liberális vonás van: elsőként vitatták meg a külföldiek választójogát – amely még ma sincs meg –, meglehetősen toleránsak a külföldiekkel szemben, és természetesen büszkéek arra, hogy Brüsszel Európa fővárosa. A föderalizmust azonban még ki kell építeni. Az állam egyre gyengébb lesz, míg Európa, a közösségek, a régiók egyre erősebbek. A királynak fontos reprezentatív szerepe van. A belga társadalom restriktívból (lezáró, megtiltó) egy permisszív (megengedő) társadalommá változott, nyíltabb és pluralisztikusabb lett.¹²

A Német Közösség miniszterelnöke egy konferencián elmondott beszédében az európai identitás megteremtését és megőrzését az európai nyelvek ápolásában látja. A nyelvek sokféleségének Európa médiumaiban jelen kell lennie. Belgium mintegy 10.000.000 lakosából 6.000.000 flamand, 4.000.000 francia nyelvű és 71.000 a németajkú. A Német nyelvű Közösség belga szövetségi tartomány (*Bundesland*), saját törvényhozással, parlamenttel és kormánnyal. Van nyilvános jogú rádiója, televíziója és napilapja.

¹² Mabille, Henry: Belgien wird pluralistischer. *Grenz-Echo*, 2004, 1. 8.

Európa különlegessége a sokrétűség – amely nem káosz. Fontos, hogyan kezelik a kisebbségeket: terheseknek, veszélyeztetőknek, fölöslegeseeknek tekintik őket? A kisebbségvédelem – sikerei vagy sikertelenségei ellenére is – nagyon fontos. A médiák Európája az internet segítségével multimédiálisan terjeszkedik. A kisebbségeknek fontos, hogy médiájuk legyen, nem a számuk, hanem a minőség szerint. Nem használ, ha a kisebbségi adásokat csak éjszaka egy és három óra között sugározzák. Az európai sokoldalúság akkor tartható meg, ha számol a kisebbségek helyzetével és jogaival. Szükség van a kisebbségi média állami támogatására – de nem nemzeti, hanem európai megoldással. Pozitív diszkrimináció szükséges. Európa a 21. század elején nem a nemzeti állam elvét igényli, hanem egy olyan formájú együttélést, amelyben kultúrák, nyelvek és emberek az államhatároktól és politikai kényszerektől függetlenül fejlődhetnek: cselekvéseiket és akaratukat egymással megbeszélhetik, mindenfajta stigmatizálástól, a többség vagy kisebbség stigmatizálásától mentesen, és mentesen olyan olyan jelzőktől is, mint „idegen”, „fenyegető”, továbbá függetlenül attól, hogy bevándorló (immigráns) vagy kivándorló-e (emigráns) valaki.¹³

A kisebbség védelmének kollektív jogaira a belgiumi Németnyelvű Közösség jó példa. A kisebbségvédelem jogának individuális dimenziója (*soft law under hard circumstances*) megfelel a nemzetközi jognak. A problémák súlyosak és a hozzájuk való viszonyulás sokszor allergikus. Az egyik ország helyzetét nem lehet minden további nélkül a másokra alkalmazni. A kollektív jog feltételezi, hogy a kisebbség tudatában legyen saját identitásának, anélkül, hogy elszakadást (szecessziót) tervezne. Külön állam alakítása nehezebb egy föderális struktúrában. A belga és az olasz példák mértékadóak. Milyen autonómia kell? Két ismeretlent találunk: az illető kisebbség helyzetét és az állami kontextust. Belgiumban mindenki volt már kisebbség a történelem folyamán. A belga föderális állam nem 3 plusz 3, hanem 7 komponensből áll. A három régió és a három közösség mellett még ott van a hajdani egységes állam adminisztratív és jogi struktúrája. Brüsszel külön státusa befolyásolta a németeket, mert itt is kétfajta kollektivitás található: a közösség és a régió. A Németajkú Közösség és a Vallon régió közösen gyakorolják jogait ezen a területen. A régió kompetenciái azonban átvehetők – ha megegyeznek. 1994-ben a németek megkapták a természetvédelem és az emlékműgondozás kompetenciáját, 2000-ben a foglalkoztatási politikát.

¹³ Lambertz, Karl-Heinz: Europäische Identität in elektronischen Medien. *Nordrhein-Westfälische Verwaltungsblätter* (Düsseldorf), 2002, 2.

Belgiumban a nyelvcsoportok nem voltak mentesek a konfliktusoktól, de mindig használható kompromisszumokat tudtak kötni. Most a föderalizmusban az együttélés új formáit gyakorolják. A belga alkotmány sokat vett át az NSZK alkotmányából. Az egységes állam a föderációs alkotmány előtt kilenc provinciával rendelkezett. A föderalizáció illetve a vele párhuzamos regionalizáció egyik logikus következménye volt, hogy például a kétnyelvű Brabant tartományt (provinciát) egy vallon és egy flamand részre osztották fel. Hasonló szétválás következett be Svájcban, amikor a berni kanton északi részét, a francia nyelvű Jura-vidéket Biel-Bienne városával különálló kantonná alakították. Az új belga államnak lényegében két nagy (Flandria és Vallonia) és két kis (Brüsszel és a Németnyelvű Közösség) területi, kulturális és nyelvi komponense van – melyek az előljáróban említett etno-kulturális identitás megerősítésének előfeltételei. Belgiumban nincs párt szövetségi szinten! Csak flamand és francia nyelvű pártok vannak – és egy németnyelvű.

Autonómia

Autonómia és föderatív elv Belgiumban elválaszthatatlan egymástól. A területiális autonómia több mint önkormányzat: részleges függetlenséget jelent bizonyos területeken egy államon belül. A személyes autonómia nagyon széleskörű lehet. Kollektív jogokból és közösségi jogokból áll, és a multikulturális társadalmakban, kevert etnikumoknál alkalmazható. A kisebbségi jogoknál a nyelv és a vallás fontos szerepet játszanak.

Az Egyesült Európa az autonómia kérdését tekintve az integráció és fragmentáció között ingadozik. A föderatív elv és a regionalizáció az Európai Unió többszintű rendszerében egyre fontosabb szerephez jut. Az EU regionális politikája négy célt követ: 1) gazdaságfejlesztés, 2) kohézió, 3) integráció és kisebbségvédelem, 4) polgárközeltség. Az EU-lakosság fele 70 „konstitucionális” régióban él.¹⁴ A központi nemzetállam és a régió konfrontációja elkerülhetetlen. A modern jóléti állam a nemzeti disszociáció állapotában van. Föderális fejlődések figyelhetők meg Európában, Amerikában, még Ausztráliában is. Belgiumot jó példának lehet tekinteni. Spanyolország tapasztalata az volt, hogy csak regionalizálással lehetett a demokráciát megteremteni. Olaszországban az észak-dél konfliktus létezik, Kanadában centrifugális föderalizmust találunk, Svájc pedig kantonális autonómiát ismer.

¹⁴ Berge – Grasse: *Belgien*, i. m. 52.

Egy újabb publikáció Belgium szétesésének lehetőségét is felemlíti.¹⁵ A téma nem új, és időről időre, különösen hosszantartó politikai krízisek idején, „meneteket”-ként tűnik fel. A vallonok Franciaországhoz, a flamandok Hollandiához – a németek pedig a Német Szövetségi Köztársasághoz kerülnek – gondolná a felületes megfigyelő. A közvéleménykutatások azonban meglepően más eredményt mutatnak. A belgák egyharmada ugyan lehetségesnek tartja a vallon-flamand szétválást, de ugyanakkor a szubnacionális identitás is megtalálható. A legerősebben egy független Flandria elképzelése a flamandok részéről, és a Franciaországhoz való csatlakozás gondolata a vallonok részéről mutatható ki. A lakosok józan pragmatizmusa azonban többségben elveti ezt a megoldást – amely egy regionális egyesült Európában nem is lenne érthető. A „vissza a birodalomba” mozgalomnak manapság már csak igen csekély híve van a belgiumi németek között. Tevékenységük főleg abban merül ki, hogy időnként francia nyelvű feliratokat, útjelző táblákat kormoznak be. Egy reprezentatív kérdőíves közvéleménykutatás 1992-ben feltette a kérdést: hova csatlakoznának a legszívesebben a németajkú belgák, ha Belgium megszűnne? A megkérdezettek 48%-a Vallonia mellett döntött, 22%-a a Luxemburgi Nagyhercegséget választaná, ugyancsak 22%-a el tud képzelni egy független országot, és csak 4% kíván visszatérni Németországba.

Válaszoljunk meg a kérdést: valóban a belgiumi németül beszélő közösség Európa legjobban védett kisebbsége? Igen is és nem is. Jogilag tulajdonképpen nem kisebbség, hanem államalkotó közösség – ténylegesen azonban – mint az összlakosság alig 1%-a – ha nem is diszkriminált, de sem politikailag, sem kulturálisan, sem gazdaságilag nem számottevő tényező. Különösen a vallon régióval vannak összeütközései – de ezeket általában okos kompromisszumokkal megoldják. Ennek ellenére megkérdezhetjük: melyik nyugati demokrácia engedheti meg magának azt a luxust, hogy lakossága 1%-ának ilyen messzemenő önkormányzatot (kormányt és parlamentet) biztosítson?

Összegzés

Berge és Grasse könyvében négy scenáriót sorol fel, amelyek a belga állam szétesése után elképzelhetőek lennének: 1) A jelenlegi szövetségi állam megszűnik és államszövetség (konföderáció) lesz. A szerzők ezt tartják a legvalószínűbbnek, mert szerintük ez felel meg a disszociatív föderalizmus szabályának. 2) Két teljesen szuverén állam alakul ki, Vallonia és Flandria.

¹⁵ Uo. 120.

3) Csatlakozás a határos nemzetállamokhoz – de föderatív formában, tehát vallonok Franciaországhoz, flamandok Hollandiához. 4) A nemzetállamok egész Európában megszűnnek, regionális államszövetségek alakulnak ki, illetve autonóm területek (régiók) fejlődnek ki az Európai Unióban. Ezt a szerzők ma még utópisztikusnak találják.¹⁶

Az európai regionalizálódás szükségszerűen felbontja majd a határokat, megszüntet államokat, új regionális alakulatokat hoz majd létre, ahol a határok már nem elválasztanak, hanem összekötnek. Kelet-Belgiumban ehhez a fejlődéshez már egy lépéssel közelebb vannak, mint máshol Európában.

A mai globalizáció – mely nemcsak gazdasági síkon értelmezendő világjelenlenség – nem érthető a vele párhuzamosan fejlődő másik folyamat, a regionalizáció nélkül. Ezt a látszólagos ellentmondást igen sok újabb elmélet próbálja feldolgozni. Lényegük az, hogy a világtársadalom nem uniformizálást, hanem ellenkezőleg, pluralizálódást jelent. A regionális értékek nem annyira technikai, materiális szempontokból mutatkoznak meg, hanem a kultúra, a nyelv és politika terén a regionális autonómia demokratikus elvében.

Ha az európai nemzeti, etnikai kisebbségek jövőjén gondolkozunk, akkor ezt nem tehetjük anélkül, hogy a globalizáció előnyeit és veszélyeit ne vennénk számításba. A gazdagok Európája nem kolonizálhatja a kelet-európai új tagállamokat gazdaságilag. A globális piacgazdasági rendszernek – melynek része az Európai Unió is – meg kell szüntetnie az észak-dél polarizációt és az öko-szociális piacgazdálkodás útját kell választania. Az új európai tagállamok joggal várnak el gazdasági támogatást (ko-finanszírozást), és igazságos, méltányos szerződésekkel ezek az államok vállalni fogják a gazdasági színvonalemelkedés implementációját. A kibővített Európai Unió példát fog mutatni egy új globális öko-szociális piacgazdaság felé.

Kérdés, hogy a nemzeti kisebbségek milyen szerepet fognak ebben az összeurópai öko-szociális programban játszani. Semmi esetre sem járnak jól úgy, ha megelégednek bizonyos politikai engedmények (részautonómiák) kiharcolásával, kulturálisan és szociálisan diszkriminált, marginális helyzetben maradnak, és elfogadják perifériális állapotukat. A megoldás szerintem a jelenlegi nemzetállamok fokozatos regionalizálódásában rejlik, ami egyes államok esetében megköveteli az egységes nacionalista struktúrák föderális struktúrákká változtatását. A jövő Európája nem a minden áron egységesített nemzetállamok szövetsége, hanem a kisebbségeknek is hazát nyújtó regionális és föderalista tagállamok összessége. Belgium, Dánia és a Német Szövetségi Köztársaság példája bizonyítja, hogy ennek a célnak

¹⁶ Berge – Grasse: *Belgien*, i. m. 241–257.

az eléréséhez különböző modellek állnak rendelkezésre. Az államforma mint jogi keret – királyság vagy köztársaság – másodlagos, fontos a regionalitás elvének keresztülvitele. Az autonóm régiók ideálisan helyettesítik be az etnikai kisebbségek területeit. Nem új miniatűr nemzetállamok képződnek föderális keretben egy nagyobb és dominálóbbs népközösségben, hanem egyenjogú régiók alakulnak ki saját hagyományaik, nyelvük (nyelvjárásuk), kultúrájuk, vallásuk stb. megőrzésével.

Régió alatt, népszerűsített és egyszerű értelemben, általában bizonyos települések térbeli egysége értendő, melynél a lakosok odatartozási tudata a történelem folyamán alakult ki. Az Európa Tanács 1978-ban ezt így határozta meg: „Egy régió mindenekelőtt egy emberi közösség, amely szorosan kapcsolódik egy vidékhez, amelyet a földrajz, a történelem és a gazdaság egybecsengése jellemez, és így lakosság összetartozását, a közös céljainak és érdekeinek megvalósítását elősegíti.”¹⁷ Gondolom, ez a meghatározás teljesen illik a nemzeti kisebbségekre, amennyiben a földrajzi, a gazdasági és a történelmi faktorkok mellé még a nyelv és a kultúra komponenseit is odavesszük.

¹⁷ Reimann, Horst – Müller, Hans-Peter (Hrsg.): *Probleme moderner Gesellschaften. Peter Atteslander zum 65. Geburtstag*. Westdeutscher Verlag: Opladen, 1994. 248.